

Democratie Monitor: ook in Nederland ondermijnen autocratische acties de democratie

Schade aan het hoofdkantoor van D66. De ruiten werden ingegooid na een uit de hand gelopen anti-immigratieprotest van extreemrechtse demonstranten op het Malieveld. — FOTO HERMAN WOUTERS/ANP

Democratie Onderzoekers zien dat de democratie onder grote druk staat. Ze waarschuwen voor "de mogelijkheid van beginnende autocratisering in Nederland" en pleiten er bijvoorbeeld voor om politieke benoemingen in de rechterlijke macht onmogelijk te maken. „Politici moeten zich bewuster zijn van hun signaalfunctie richting burgers.”

Wilmer Heck

17 juli 2026 Leestijd 5 minuten

Slaapwandelt Nederland richting een autocratie? Het voorbije politieke jaar schoven ministers meerdere adviezen van de Raad van State en moties van de Tweede Kamer terzijde, weigerde een bewindspersoon rechts-extremistisch geweld als zodanig te benoemen, terwijl extreemlinkse activisten door een Kamermeerderheid als terroristen werden aangemerkt.

Onderzoekers van de Stichting Democratie Monitor zagen 'autocratische acties' in Nederland „veelvuldig voorkomen”. Hun onderzoek richtte zich op de periodes in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van eind oktober en de gemeenteraadsverkiezingen afgelopen maart. De stichting waarschuwt voor „de mogelijkheid van beginnende autocratisering in Nederland” in een eerste rapport over dit onderwerp dat deze vrijdag wordt uitgebracht.

De Stichting Democratie Monitor ontvangt subsidie van onder meer de Stichting Democratie en Media en wordt geleid door oud-diplomaat Bas Bijlsma, voorheen actief binnen GroenLinks-PvdA. In een eerder rapport, de Democratie Monitor 2025, waarschuwde de stichting al dat de democratie in Nederland sinds 2014 op veel punten achteruit is gehold. Diverse verkiezingsprogramma's staan bol van onrechtsstatelijke voorstellen, politici worden steeds vaker bedreigd, de persvrijheid staat onder druk en de steun voor autocratisch leiderschap neemt toe.

Om de mate van autocratisering te onderzoeken, hanteerden de onderzoekers een nieuwe methode van Nijmeegse wetenschappers. Zij destilleerden zeven strategieën die aspirant-autocraten, zoals Donald Trump in de VS, Viktor Orbán in Hongarije en Jair Bolsonaro in Brazilië hanteerden om de democratie uit te hollen nadat ze via vrije verkiezingen aan de macht waren gekomen.

De meest expliciete autocratische acties, zoals het benoemen van loyalisten in de rechterlijke macht en het opzetten van parallelle organisaties, bijvoorbeeld in de vorm van regeringsgezinde media, vonden in Nederland niet plaats. Minder expliciete autocratische initiatieven bleken er volop te zijn.

Brand voor het partijkantoor van D66 na een uit de hand gelopen extreemrechts protest op het Malieveld. — FOTO NICO GARSTMAN/ANP

Een poging tot 'manipulatie'

Een voorbeeld daarvan is 'ontwijking', waarbij bewindslieden de controlerende rol van het parlement ontwijken of adviezen van onafhankelijke instanties naast zich neerleggen. Zo zette demissionair minister van Landbouw Femke Wiersma (BBB) plannen door om regels buiten werking te stellen die de hoeveelheid mest moesten beperken. De Raad van State adviseerde hiervan af te zien, omdat vanwege EU-regels anders later meer beperkende maatregelen nodig zouden zijn.

Waar de Tweede Kamer eiste dat maatschappelijke organisaties weer subsidie zouden krijgen om te kunnen lobbyen, wilde demissionair staatssecretaris Aukje de Vries (Buitenlandse Handel en Ontwikkelingshulp, VVD) deze motie niet uitvoeren. Tegen het oordeel van de eigen NCTV in weigerde demissionair minister Foort van Oosten (Justitie en Veiligheid, VVD) aanvankelijk de Malieveldrellen, waarbij het partijkantoor van D66 werd aangevallen, als 'rechts-extremistisch' te bestempelen.

”

Als burgers, bijvoorbeeld door politici te bedreigen, zich antidemocratisch opstellen, leidt dat tot een klimaat waarin eerder naar autocratische maatregelen wordt gegrepen

Carolien van Ham — hoogleraar politicologie

Daarnaast zagen de onderzoekers in de landelijke politiek één voorbeeld van een poging tot 'manipulatie', oftewel het veranderen van de regels om de positie van de zittende macht te versterken. BBB-leider Caroline van der Plas greep het debat over de Malieveldrellen aan om te pleiten voor een noodwet, waarmee per direct een tijdelijke asielstop zou kunnen worden ingesteld. Eerder kon voormalig asielminister Marjolein Faber (PVV) niet beargumenteren dat het gebruik van het noodrecht, bedoeld voor crisissituaties, gerechtvaardigd zou zijn.

Ook van 'restrictie' zagen de onderzoekers meerdere voorbeelden. Daarmee wordt bedoeld dat democratisch gedrag bemoeilijkt wordt doordat politici en journalisten bedreigd, geïntimideerd of zelfs belaagd worden. Hierbij wijzen ze niet alleen naar radicaal- en extreemrechts. Pro-Palestijnse

demonstranten verzetten zich tegen de komst van de in hun ogen „zionistische” Caroline van der Plas naar Nijmegen, waar ze met studenten in gesprek zou gaan. De BBB-leider zei te vrezen voor geweld en zegde af.

Verbieden van democratisch gedrag

„Succesvolle autocratisering kan alleen plaatsvinden als politici met autocratische ambities aan de macht komen en democratie-ondermijnende maatregelen nemen”, zegt de Nijmeegse hoogleraar empirische politicologie Carolien van Ham, die de nieuwe onderzoeksmethode ontwikkelde met postdoctoraal onderzoeker Joep van Lit. „Maar als burgers, bijvoorbeeld door politici te bedreigen, zich antidemocratisch opstellen, leidt dat tot een klimaat waarin eerder naar autocratische maatregelen wordt gegrepen”, aldus Van Ham.

Van het verbieden van democratisch gedrag zagen de onderzoekers ook meerdere voorbeelden, onder meer door demonstraties niet toe te staan. ‘Delegitimering’ vond plaats door Antifa - een paraplu-term voor extreemlinks activisme - in een aangenomen Kamermotie als een terroristische organisatie te bestempelen, de NOS weg te zetten als een verlengstuk van Hamas, zoals vicepremier Mona Keijzer (destijds BBB) deed, en de Raad van State als een D66-bolwerk te typeren (Van der Plas).

Hoe kan Nederland weer op het rechte pad komen? Hoogleraar Van Ham bepleit dat politici met elkaar in gesprek gaan over het belang van tegenmacht. „Openlijk met elkaar bespreken waarom we de democratie op deze manier hebben ingericht. Dat we de Raad van State hebben om de kwaliteit van wetgeving te bevorderen en dat het delegitimeren van dit instituut daar afbreuk aan doet. Ook moeten politici zich bewuster zijn van hun signaalfunctie richting burgers. De manier waarop zij met elkaar omgaan heeft invloed op de manier waarop burgers zich opstellen”, zegt Van Ham.

Politisering van rechterlijke macht

Jonathan Soeharno, hoogleraar rechtspraak en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Amsterdam, noemt de trend richting dreigende autocratisering via e-mail „duidelijk en herkenbaar”. De onderzoekers van de Democratie Monitor stellen voor dat haast wordt gemaakt met het onmogelijk maken van politieke benoemingen in de rechterlijke macht. Terecht, vindt Soeharno. „We hebben gezien in Polen, Hongarije en de VS hoe snel de rechterlijke macht het voor de kiezen krijgt. De formele waarborgen tegen politieke inmenging zijn in Nederland heel zwak”, schrijft hij.

Het rapport pleit ook voor het versterken van de ‘maatschappelijke democratie’, onder meer door het demonstratierecht te bevorderen. Soeharno mist wel een aanbeveling voor de uitvoerende macht. „Polarisatie wordt gevoed door aanslepende problemen op het gebied van woningbouw, stikstof, energietransitie of migratie. Wie bewaakt de langere termijn? Ik zou graag zien dat topambtenaren

voor langere periode op een ministerie worden benoemd. Hopelijk zorgt dat ervoor dat deze kwesties op langere termijn minder gepolitiseerd raken", aldus Soeharno.

ㄅㄅ

Wij zijn politiek neutraal en baseren ons onderzoek op wetenschappelijke criteria voor een gezonde democratie. Dat is de liberale democratie

Bas Bijlsma – directeur Stichting Democratie Monitor

In het huidige politieke klimaat valt de kritiek op het rapport van de Stichting Democratie Monitor van tevoren uit te tekenen. Wat als directeur Bas Bijlsma ervan wordt beticht dat zijn 'linkse club' een 'links rapport' heeft uitgebracht? „Mijn reactie is dat wij politiek neutraal zijn en ons onderzoek baseren op wetenschappelijke criteria voor een gezonde democratie. Dat is de liberale democratie. En daarvan weten we dat die tot de meeste vrijheid, veiligheid en voorspoed voor burgers leidt”, zegt Bijlsma.

Het risico op autocratisering is volgens hem niet gering. Bijlsma wijst op de internationale netwerken die autocratische politici als Trump, gesteund door tech-miljardairs, en Orbán wereldwijd smeden. „De autocraten hebben het momentum, de netwerken en beschikken over eindeloos veel geld.”